

Doc. dr. Abdel Alibegović

Prof. dr. Nermina Mujagić

Prof. dr. Amer Osmić

Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo

Fakultet političkih nauka / Faculty of Political Sciences

abdel.alibegovic@fpn.unsa.ba

nermina.mujagic@fpn.unsa.ba

amer.osmic@fpn.unsa.ba

UDK / UDC 321(497.6)

Pregledni naučni rad / Scientific review article

Primljeno / Received: 06. 12. 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 13. 03. 2025.

**TOTALITARNI MULTIVERZUM BIOPOLITIČKIH PROCESA:
IZVANBOSANSKO BIOPOLITIČKO TETOVIRANJE
BOSANSKOHERCEGOVAČKE STVARNOSTI**

**TOTALITARIAN MULTIVERSE OF BIOPOLITICAL PROCESSES:
BEYOND-BOSNIAN BIOPOLITICAL TATTOOING
OF THE BOSNIAN REALITY**

Sažetak

Tema dalekovidno usmjerena na analizu konsekvenci biopolitike u kontekstu Bosne i Hercegovine predstavlja ključ za razumijevanje ne samo njenog povijesnog naslijeđa, već i njenog sadašnjeg stanja, političke nestabilnosti, socijalne dinamike, ali i budućnosti svega bosanskog. Naslov „Totalitarni multiverzum biopolitičkih procesa: izvanbosansko biopolitičko tetoviranje bosanskohercegovačke stvarnosti“ pretenduje da bude prolegomena za kompleksan pristup ovom fenomenu, naglašavajući kako biopolitika, kao sredstvo moći, nadzora i kontrole nad životima pojedinaca i populacija, oblikuje različite aspekt društvenog, političkog i kulturnog života u Bosni i Hercegovini. U svojoj srži, biopolitika se bavi pitanjima kontrole nad životom – ne samo u pogledu fizičke egzistencije, već i kroz kontrolu identiteta, kolektivnog pamćenja i društvenih resursa. Kao koncept koji u modernim društvima neprestano balansira na granici totalitarizma, biopolitika prijeti da preuzme sve aspekte svakodnevnog života, uspostavljajući mehanizme nadzora nad tijelom i umom. U Bosni i Hercegovini, biopolitika je, kroz svoju totalitarnu i represivnu prirodu, duboko povezana s pitanjima genocida, etničkog identiteta, klerikalizacije, političke nestabilnosti i uloge medija u generiranju novih agendi moderne biopolitičke prakse. Ovaj rad se bavi istraživanjem biopolitičkih procesa u postratnoj Bosni i Hercegovini, analizirajući ključne teme koje se kreću od biopolitike genocida, preko institucionalizacije etničkih podjela, do kreiranja stanja permanentne političke

i društvene nestabilnosti. Ove teme ne samo da oblikuju stvarnost Bosne i Hercegovine već postavljaju temelje za razumijevanje šireg okvira moderne biopolitike. Kroz koncept "biopolitičkog tetoviranja" bosanskohercegovačke stvarnosti, rad će ispitati kako su vanjski i unutarnji biopolitički procesi ostavili trajne tragove na bosanskohercegovačkom društvu i kako se ti procesi odražavaju na svakodnevni život, identitet i socijalnu, kulturnu i političku dinamiku.

Ključne riječi: *biopolitičko tetoviranje bosanskohercegovačke stvarnosti, izvanbosanske biopolitičke prakse, dejtonizacija kao biopolitička agenda, biopolitika genocida, alati biopolitičke manipulacije*

Summary

The topic, farsightedly focused on the analysis of the biopolitics consequences in the context of Bosnia and Herzegovina, represents the key to understanding not only its historical legacy, but also its current state, political instability, social dynamics, and the future of everything Bosnian. The title *Totalitarian Multiverse of Biopolitical Processes: Beyond-Bosnian Biopolitical Tattooing of the Bosnian Reality* aims to be a prolegomena for a complex approach to this phenomenon, emphasizing how biopolitics, as a means of power, surveillance and control over the lives of individuals and populations, shapes various aspects of social, political and cultural life in Bosnia and Herzegovina. At its core, biopolitics is concerned with issues of control over life—not only in terms of physical existence, but also through the control of identity, collective memory, and social resources. As a concept that in modern societies constantly balances on the border of totalitarianism, biopolitics threatens to take over all aspects of everyday life, establishing mechanisms of surveillance over body and mind. In Bosnia and Herzegovina, biopolitics, through its totalitarian and repressive nature, is deeply connected with issues of genocide, ethnic identity, clericalization, political instability and the role of the media in generating new agendas of modern biopolitical practice. This paper deals with the research of biopolitical processes in post-war Bosnia and Herzegovina, analyzing key topics that range from the biopolitics of genocide, through the institutionalization of ethnic divisions, to the creation of a state of permanent political and social instability. These topics not only shape the reality of Bosnia and Herzegovina, but also lay the foundations for understanding the broader framework of modern biopolitics. Through the concept of "biopolitical tattooing" of the Bosnian reality, the paper will examine how external and internal biopolitical processes have left lasting traces on the Bosnian society and how these processes are reflected on everyday life, identity and social, cultural and political dynamics.

Keywords: *Bosnian reality's biopolitical tattooing, beyond-Bosnian biopolitical practices, Daytonization as a biopolitical agenda, biopolitics of genocide, tools of biopolitical manipulation.*

Uvodna razmatranja

Opravdano je nagovijestiti naše najozbiljnije i najpretenzivnije intencije u smislu direktnog fokusa na polje biopolitičkih procesa u kontekstu generiranja i oblikovanja stvarnosti kakvu iskušavamo u Bosni i Hercegovini. Imajući u vidu kako biopolitika biva u direktnoj vezi sa strategijama i mehanizmima kroz koje sistem/sistemi/vlast reguliše i kontroliše živote pojedinaca i društvenih grupa, a u kontekstu Bosne i Hercegovine, takvi procesi moraju biti analizirani kroz prizmu razumijevanja historijskog naslijeđa, ratnih intencija, zločina i trauma, postdejtonske političke strukture, te trenutne društvene i političke dinamike i retorike, kao i njihov višeslojni i kompleksni uticaj na naš realitet.

Kontekst, analitičko polje života u Bosni i Hercegovini, sa ukupnom etničkom šarolikošću i političkim fragmentacijama, adekvatan je okvir za proučavanje biopolitičkih procesa jer pokazuje kako se politike identiteta, nadzora i moć prepliću u oblikovanju svakodnevnog života.

Biopolitika u kontekstu svega bosanskog nije samo lokalni fenomen, zapravo, međunarodni faktori, manifestno i latentno generirani interesi, uključujući različite centre moći, institucije i geopolitiku, imaju značajnu ulogu u tetoviranju bosanskohercegovačke stvarnosti. Na tragu naše intencije da se analiziraju/misle posljedice biopolitike, moguće je otvoriti nekoliko značajnih pitanja, posebno bismo izdvojili: Kako su biopolitičke strategije oblikovale poslijeratni društveni i politički pejzaž u Bosni i Hercegovini? Na koji način međunarodne/internacionalne organizacije i centri različitih politika utiču na biopolitičku stvarnost u Bosni i Hercegovini? Kakva je uloga lokalnih vlasti i institucija u primjeni biopolitičkih mjera? Kako biopolitika utječe na identitet, kulturu i društvene dinamike unutar države? Na ovakav način, analitično i vizionarski, postoji izvjesna mogućnost da osvijetlimo i bolje razumijemo ne samo sadašnje biopolitičke izazova u Bosni i Hercegovini nego i potencijalnih puteva ka budućem razvoju situacije u našoj državi, ali i okruženju.

Smrt kao granica političke moći

Biopolitiku valja razumjeti kao iznimno značajno mjesto za razumijevanje savremene političke moći. Kroz biopolitiku, moć modernih društava prelazi sa dominacije nad smrću na upravljanje životom, što se očituje u transformaciji odnosa između pojedinca i države. Foucault naglašava da "pravo nad životom i smrću, onako kako je iskazano kod klasičnih teoretičara, već je po obliku znatno ublaženo" (Foucault 2006: 151), što označava pomak od vladavine nad prvom na oduzimanje života prema regulaciji života. Ovaj

prelaz predstavlja ključnu promjenu u oblikovanju moći, koja više nije usmjerena na kontrolu smrti, već na život i njegovu organizaciju/kontrolu. U prošlim vremenima, moć suverena bila je izražena kroz pravo na život i smrt, a kako je Foucault primjetio: "Pravo dosuđivanja smrti i ostavljanja u životu zamenjeno je sa moći dosuđivanja života ili guranja u smrt" (Foucault 2006: 154). Ovaj pomak/odmak u razumijevanju moći znači da su moderni režimi sve više prešli na upravljanje životom populacije nego na prijetnju smrću. Stoga, smrt postaje "najtajnovitija, 'najprivatnija' tačka postojanja" (Foucault 2006: 155), dok političke moći više ne operišu u okviru polja same smrti, već kroz složene mehanizme biopolitike. Kroz biopolitiku, moć prelazi iz sfere direktne represije u sferu normativne regulacije života. Prosvjetiteljstvo je donijelo promjenu mehanizama moći, prelazeći sa *oduzimanja* na *osnaživanje života*. Ovaj pristup u kojem moć više nije usmjerena na ukidanje života, već na njegovu organizaciju i optimizaciju, postao je osnova moderne biopolitičke strategije. Foucault ističe da "Kapitalizam se mogao obezbediti samo po cenu kontrolisanog ulaganja tela u proizvodni aparat" (Foucault 2006: 157), čime kapitalistički sistem koristi biopolitiku da osigura produktivnost i disciplinovanje tijela, ali u svoje kapital-interesne intencije. Ovaj proces optimizacije života kroz rad i biološke aspekte stanovništva postaje ključan za održavanje stabilnosti društva i njegovih ekonomskih sistema.

Normalizujuće društvo, koje se razvilo kroz tehnologije moći, uspostavlja kontrolu nad tijelima i populacijama. Stoga, sasvim je opravdano tvrditi kako je "Normalizujuće društvo istorijska je posledica tehnologije moći čije je težište na životu" (Foucault 2006: 161). Ova tehnologija moći usmjerena je na disciplinovanje i kontrolu, što omogućava državi/sistemu da manipulira životom svojih građana na nivoima koji prevazilaze tradicionalnu represiju. Biopolitika se time povezuje s mehanizmima normativnih moći, koje oblikuju svakodnevni život kroz zakonodavstvo, ekonomiju i zdravstvenu politiku. Ove norme omogućavaju da se osigura društvena stabilnost i produktivnost na temelju strogih pravila koja regulišu tijelo i cjelokupno ponašanje pojedinaca i grupa. U kontekstu nove analitike seksualnosti značajno je primjetiti kako transformacija moći u modernim društvima zamjenjuje *simboliku krvi* analitikom seksualnosti. Ova analiza seksualnosti postaje ključna za regulaciju tijela i života. Foucault ističe: "Staro gospodarenje smrću, u čemu se simbolički ogledala moć vladara, sada su na sebe brižljivo preuzeli nadzor nad telom i upravljanje životom" (Foucault 2006: 156). Seksualnost nije više samo privatna stvar, već postaje alat za političku regulaciju i kontrolu društva. Otuda seksualnost postaje jedan od glavnih izvora moći koji oblikuje društvene norme, političke odluke i ekonomske procese.

Biopolitika omogućava kontrolu populacije putem normativnih diskursa. Savremena moć više se ne izražava kroz pravo na smrt, već kroz regulaciju života i upravljanje normama koje osiguravaju disciplinu tijela. "Metodi moći i znanja preuzimaju odgovornost za životne procese i laćaju se njihovog nadzora i modifikacije" (Foucault 2006: 159). Na ovaj način, moderna politička borba sve više postaje borba za pravo na tijelo i zadovoljstvo, jer "savremene političke borbe fokusiraju se na pravo na telo i zadovoljstvo" (Foucault 2006: 161). Ove i ovakve borbe nisu više samo političke ili ekonomske, već postaju bitke za kontrolu nad svakodnevnim životom, u kojima se reguliraju identiteti, želje, mogućnosti i budućnost. Biopolitika, kako je Foucault opisuje, nije samo apstraktno teorijsko polje, već praktična stvarnost koja oblikuje moderne političke režime. Moć više nije zasnovana na smrti, već na životu, a kontrole nad životom i tijelima građana postale su ključne za političku moć. "Pravo smrti počinje da se premešta ili da se oslanja o zahteve moći koja upravlja životom" (Foucault 2006: 153), što jasno ukazuje na prelaz sa tradicionalne moći suverena prema biopolitici. Biopolitika omogućava regulaciju života kroz normativne mehanizme, čime se transformiše odnos između države i pojedinca, a savremeni politički procesi više ne ovise samo o suverenoj moći, već o sistemima normi, disciplina i analiza koje oblikuju svakodnevni život.

Foucaultov „Poredak diskursa“ i otpori prema novim počecima: institucionalni i individualni okvir

Michel Foucault u svom djelu *Poredak diskursa* (1970/2007) razmatra kako društva strukturiraju i kontroliraju diskurse, odnosno načine govora i razmišljanja. On ističe da je svaki diskurs podložen određenim ograničenjima – što se smije reći, tko ima pravo govoriti i u kojem kontekstu. *Novi počeci, novi veliki počeci* često ugrožavaju ove regulirane granice. Zato se društva, institucije i moćne elite često opiru inovacijama jer narušavaju stabilnost postojećih odnosa moći i znanja. Foucaultovo razumijevanje otpora prema novim počecima može se primijeniti na postratnu Bosnu i Hercegovinu, koja se konstantno suočava s dubokim društvenim i političkim neizvjesnostima i antibosanskim agendama. U ovom kontekstu, biopolitika postaje ključna za razumijevanje kako moć u Bosni i Hercegovini, kroz rat i postratnu obnovu, oblikuje živote, identitete i tijela. Biopolitika u Bosni nije samo pitanje smrti (kroz genocid i etničko čišćenje), već i pitanje života – kako upravljati životima ljudi, populacijama i društvom kroz zakone, norme i regulacije. Foucault opisuje *institucionalni okvir* kao mehanizam koji pokušava da početke učini ritualizovanim, prepoznatljivim i sigurnim, kako bi diskurs bio kontrolisan, te naglašava: „Na ovu veoma raširenu želju, institucija daje

ironičan odgovor, budući da slavi početke, obavlja ih pažnjom i tišinom i nameće im ritualizovane forme, kao da bi ih učinila prepoznatljivim iz daljine“ (Foucault 2007: 6). U Bosni i Hercegovini, nova politička, društvena i ekonomska realnost bila je podložna institucionalnim okvirima koji su pokušavali oblikovati diskurs i kontrolirati novoformirane narative o identitetu, narodu i društvu. Suspektne političke grupacije, inspirisane antibosanskim djelovanjem, konektovane i na različite državne institucije, nerijetko su pokušavale da redefinišu povijest i prošlost, potiskujući subverzivne ideje i pokušaje reinterpretacije prošlih trauma i činjenica o ratu protiv Bosne, bosanskohercegovačkog društva i države. Otpore novim i velikim počecima valja razumijevati i u kontekstu nastojanja da se analitički misle sve forme kompleksne strukture posljedica biopolitike u Bosni i Hercegovini. Otuda naše logiciranje i analogija sa otporima novim/velikim počecima i antagonističkim pozicijama bosanskih/antibosanskih narativa. U kontekstu biopolitike, ovaj institucionalni okvir postavlja granice o tome što je prihvatljivo u postratnom društvu. „Priključenje novog poretka znanja“ (Foucault 2007: 6-7) znači da nove ideje i novi počeci, kao što su procesi privođenja pravdi svih onih koji su odgovorni, procesima pomirenja, etničke integracije i političke reforme, nisu uvijek dobrodošli jer ugrožavaju stabilnost postojećih odnosa moći. Bosna i Hercegovina je suočena s izazovom da usvoji nove diskurse koji bi omogućili istinski pomak prema održivoj budućnosti, ali se suočava i s institucionalnim otporima koji pokušavaju zadržati stare forme moći i podjela.

Foucault također piše o *individualnom otporu* koji se manifestira kroz želju da se izbjegne rizik novog početka, da se diskurs ne preuzima aktivno već pasivno, uz nadu da će drugi ponuditi odgovore. Ova vrsta otpora počecima s razlogom može biti identifikovana kao otpor samoj ideji i obavezi započinjanja. Stoga, Foucault znakovito piše: „Mislim da postoji mnogo ljudi koji imaju sličnu želju da se oslobode od obaveze započinjanja; sličnu želju da se neko odmah nađe na drugoj strani diskursa“ (Foucault 2007: 6). Ovaj oblik otpora, prisutan u Bosni, često dolazi od pojedinaca ili zajednica koje žele da izbjegnu suočavanje s činjenicama prošlosti i odgode suočavanje s novim političkim i društvenim izazovima.

Bosanski slučaj, posebno postratni period u Bosni i Hercegovini pokazuje kako biopolitika oblikuje ne samo tijela, njihovu puku tjelesnost, budućnost, status, već i društvene norme, ekonomiju i političke odnose. Biopolitika u svojoj osnovi, koja se bazira na normiranju života, reprodukciji i zdravlju, u ovom kontekstu postaje sredstvo i polje, ne za obnovu i afirmaciju zemlje, već za kontrolu populacije putem normativnih diskursa. U Bosni, ovaj proces uključuje političke borbe za pravo na teritorij, pravo na narativ i pravo na

opstanak unutar novog društvenog poretka. Tako, u Bosni i Hercegovini, postratni diskursi o pomirenju, nacionalnom identitetu i političkom suverenitetu često se suočavaju s otporom. Iako postoji jasna potreba za novim početkom, često se taj početak obuzima strahom od promjena koje bi mogle destabilizirati status quo. Ovaj otpor je prisutan u institucionalnim okvirima, ali i u svakodnevnim životima građana, koji su izloženi političkim manipulacijama i normama koje oblikuju njihove identitete i živote. Otuda itekako se može pratiti transformacija moći, kontrole i nadzora u kontekstu gospodarenja smrću i prelaska na moderno gospodarenje životom u smislu da: „Staro gospodarenje smrću, u čemu se simbolički ogledala moć vladara, sada su na sebe brižljivo preuzeli nadzor nad telom i upravljanje životom“ (Foucault 2006: 156) uveliko odslikava i biopolitičke strategije u Bosni i Hercegovini. Otpor prema novim počecima – bilo institucionalni ili individualni – čini se prisutnim kroz napore da se zadrži stabilnost postojećih moći i normi, dok se istovremeno pokušavaju integrirati novi politički, društveni i ekonomski modeli. Analiza strategija biopolitičkog nas poziva da razumijemo kako biopolitika i otpor prema novim počecima utječu i na bosanskohercegovačko društvo, oblikujući njegovu budućnost kroz norme, zakone i političke diskurse koji upravljaju životima građana, ali i njihovim tijelima.

Biopolitika u kontekstu bosanskohercegovačke kataklizme

Biopolitika predstavlja polje kompleksne kontrole nad životom – ne samo u pogledu fizičke egzistencije, već i vidu upravljanja/kontroliranja procesima razvoja i razumijevanja identiteta, kontrolom procesa koji su usko vezani sa kolektivnom memorijom, kulturnim normama, ali i društvenim resursima. Biopolitika nije ništa drugo do sredstvo moći koje nastoji upravljati svakim aspektom života, koristeći manevar i upravljanja i totalitarne kontrole. Biopolitika neprestano širi svoje domene utjecaja, od regulacije populacije kroz zakone, ekonomske politike i javne institucije do suptilnijih/latentnih oblika nadzora, poput kontrole narativa i kulturnih kodova. U tom kontekstu, Bosna i Hercegovina pruža plodno tlo za analizu, jer je duboko obilježena biopolitičkim procesima koji su oblikovali njenu prošlost, sadašnjost, ali i budućnost. Biopolitika, kako ju je Foucault definirao, odnosi se na način na koji moderni režimi usmjeravaju svoju moć prema životu, njegovoj regulaciji i normiranju. U biopolitičkom društvu, moć nije dominantno izražena kroz pravo na smrt, već kroz upravljanje životom, odnosno, moć se implementira kroz različite alate upravljanja, kontroliranja i discipliniranja životom. Foucault uviđa da moć, umjesto da direktno oduzima život, prelazi u oblike upravljanja tijelima, reguliranja reprodukcije i životnih ciklusa, pa čak i

zdravstvenih i seksualnih normi. Upravo na tom tragu Foucault sugerira da je smrt postala „najtajnovitija, 'najprivatnija' tačka postojanja“ (Foucault 2006: 155), što znači da se smrt više ne koristi kao glavni instrument moći, već se sve više upravlja samim životom, njegovim uslovima i pravima. Odvažnim, ni u kome slučaju zanemarljivim, držimo osvrnuti se i na paradoks transformacije biopolitike u kontekstu bosanskohercegovačke kataklizme. Naime, „diskvalifikacija smrti“ (Foucault 2006: 155), odnosno, pravo „dosuđivanja smrti“ (Foucault 2006: 155) i „ostavljanja u životu“ (Foucault 2006: 155) zamijenjeno je „dosuđivanjem života“ (Foucault 2006: 155), kako to primjećuje Foucault. Međutim, bosansko pitanje, bosanska kataklizma, mrzitelji svega bosanskog, krvavi pokušaji razaranja Bosne, bosanskohercegovačkog društva i države primjer su gdje su paradoksalno objedinjena oba modela raspolaganja životom. I predmoderni model raspolaganja životom, ali postmoderni/biopolitički model bivaju na djelu, što je dodatno užasavajuće u našoj bosanskohercegovačkoj zbilji i iskustvu biopolitike kao takve. Dakle, u kontekstu *bosanskohercegovačke kataklizme*, uviđamo paradoxalnu primjenu oba modela moći – i predmodernog modela smrti i biopolitičkog modela života. Naime, tokom rata u i protiv Bosne i Hercegovine, došlo je do dramatične međusobne polarizacije i dehumanizacije kroz koju su političke i vojne antibosanske sile pokušale ostvariti kontrolu i eliminaciju kompletnih etničkih skupina. Ovaj fenomen se može razumjeti kroz dva aspekta biopolitike, i to: *preživljavanje* i *smrt*. U ratovima, često smo svjedočili predmodernom modelu dosuđivanja smrti, gdje su životi bili jednostavno uništavani na temelju etničkih, vjerskih ili nekih dodatnih razlika, što je reflektovalo predmoderne oblike moći. U ovom kontekstu, smrt se shvaćala kao legitiman alat političke kontrole i represije. Tako je *pravo dosuđivanja smrti* postalo je sredstvo za iskorjenjivanje *neprijateljskog / Drugog* identiteta. Ovo je vidljivo kroz etničko čišćenje i genocid koji je postao centralni dio ratne strategije, gdje su zločini poput masovnih ubistava, silovanja i deportacija postali oružja politike smrti. Umjesto da se *samo* uništava fizički život, postojala je i namjera da se oblikuje i podredi život onih koji su preživjeli, jer su u mnogo slučajeva opstanak, reprodukcija i kontrola stanovništva postali od ključne važnosti za političke režime, kao što je to bio slučaj i tradicionalnoj koncepciji moći vladara gdje se: „Staro gospodarenje smrću, u čemu se simbolički ogledala moć vladara, sada su na sebe brižljivo preuzeli nadzor nad telom i upravljanje životom“ (Foucault 2006: 156). Tako biopolitika u postratnim godinama postaje pitanje kontrole života: obnova, rekonstrukcija i regulacija populacije na teritorijima zahvaćenim sukobima. Bosna i Hercegovina, bosanskohercegovačko društvo se suočava sa izazovima koji su uključivali ne samo fizičke i materijalne gubitke, već i duboko ukorijenjene biopolitičke mehanizme kontrole. U postratnom periodu, život i opstanak postali su pitanje biopolitike, odnosno, upravljanja životom,

zdravljem, reprodukcijom i društvenim normama postalo je centralno za održivost bosanskohercegovačkog društva. Biopolitika je postala način/strategija na osnovu koje su se oblikovali identiteti, normirale zajedničke vrijednosti, a kroz to i proces integracije etničkih i vjerskih zajednica koje su bile podložne ne samo fizičkom, nego i kulturnom, političkom i društvenom *discipliniranju*. Možemo kazati kako je biopolitika, a koja se smatra naprednim i modernim oblikom moći, u ovom kontekstu može biti korištena i kao metoda kontrole društvenih odnosa, istovremeno ne eliminirajući fizički život, ali ga podvrgavajući normama i regulacijama koje se reflektiraju na svakodnevni život, uz napomenu kako biopolitičkim strategijama, posebno u kontekstu bosanskohercegovačke, ali i šireg društvenog i političkog okruženja, nije strano i kombinovanje modela oduzimanja života i raspolaganja/upravljanja životom.

Totalitarni multiverzum biopolitičkih procesa versus budućnosti svega bosanskog

Biopolitika u svom najekstremnijem obliku dolazi do izražaja kroz pitanje genocida koji kako Mahmutćehajić smatra toliko biva utisnut u sudbinu svega bosanskog da „misliti bilo o čemu u vezi s Bosnom i njenim narodom nije moguće bez obziranja na pojam genocida“ (Mahmutćehajić 2024: 9), a što u krajnjem slučaju predstavlja krajnji vid kontrole nad populacijom – doslovno uništavanje života određenih grupa radi političkih i ideoloških ciljeva. U Bosni i Hercegovini, genocid je ostavio trajne posljedice na društvo, ne samo kroz fizičko uništavanje, već i kroz institucionalizaciju podjela. Otuda, jedan od popratnih elemenata biopolitičkog procesa u Bosni i Hercegovini je genocidna biopolitika, ali i biopolitika genocida. Genocid, kao ekstremni oblik biopolitičke kontrole, ne samo da ima fizičke posljedice na preživjele, već i duboko utječe na kolektivne identitete, odnose među etničkim grupama te na političku i društvenu dinamiku unutar bosanskohercegovačkog društva. Biopolitički proces genocida u Bosni i Hercegovini nije samo pitanje fizičkog uništavanja, već i strateške manipulacije sjećanjima, narativima i simboličkim značenjima koja definiraju granice između *žrtve/žrtava* i *zločinca/zločinaca*.

Pored toga, institucionalizacija etničkih podjela u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini postavlja temelje za dugoročnu političku i društvenu nestabilnost. Dejtonski sporazum, koji je formalizirao etničke podjele unutar političkog okvira, utemeljio je biopolitičke mehanizme koji ne samo da legitimiraju etničke podjele, već čine nemogućim izgradnju i funkcionisanje optimalnog i zajedničkog društvenog i političkog okruženja. *Biopolitičko tetoviranje* (Agamben 2004) etničkih identiteta kroz političke institucije, obrazovni

sistem i medije održava postratnu podjelu, sprječavajući izgradnju građanskog društva i omogućujući antibosanskim političkim elitama da koriste etničke identitete kao alate moći u ostvarivanju izvanbosanskih i antibosanskih agendi. Biopolitički procesi u Bosni i Hercegovini nisu isključivo stvar nacionalne politike, već su također pod snažnim uticajem izvanbosanskih biopolitičkih praksi. Međunarodne institucije, poput Ujedinjenih naroda, Europske unije i drugi, igraju značajnu ulogu u oblikovanju političkih procesa u Bosni i Hercegovini. Mirovni procesi, intervencije i nametanje političkih normi, uključujući normu o etničkoj ravnoteži, često su utemeljeni na vanjskim biopolitičkim agendama, koje uopšte nisu u skladu s *bosanskim prostorom znanja* (Lavić, Delić i Osmić 2016) i djelovanja, dinamike i specifičnosti svega bosanskohercegovačkog. Izvanbosanski pritisak i oblikovanje političkog okvira dodatno kompliciraju unutarne političke dinamike i produbljuju društvene podjele. Međunarodni sudski procesi, poput onih u Hagu, istovremeno su dio biopolitičkog procesa, jer kroz pravne definicije genocida i odgovornosti utvrđuju nove globalne norme kontrole i pravde. Ove norme oblikuju kolektivno pamćenje i identitet preživjelih zajednica, dok istovremeno utiču na način na koji se društvo oporavlja i reorganizira nakon takvih trauma. U Bosni i Hercegovini, biopolitika se manifestira i kroz upravljanje etničkim identitetima, koje postaje ključni politički alat. Postdejtonska struktura države institucionalizirala je etničke podjele, pretvarajući ih u osnovni princip političkog i društvenog funkcioniranja. Biopolitika u ovom kontekstu djeluje putem obrazovnih sistema, koji često odražavaju i učvršćuju narative podjela, te putem političkih institucija koje favoriziraju etnički ekskluzivitet nad građanskim konceptima. Takvi mehanizmi nadzora nad identitetima ne samo da perpetuiraju postojeće podjele, već i ograničavaju mogućnosti za izgradnju zajedničkog društvenog prostora. Religijske institucije u Bosni i Hercegovini igraju ključnu ulogu u biopolitičkim procesima, preuzimajući mnoge funkcije tradicionalno rezervirane za državu. Klerikalizacija društva vidljiva je u načinima na koje religijske zajednice oblikuju političke agende, utječu na donošenje zakona i upravljaju obrazovnim sistemima. Ovo preuzimanje biopolitičkih funkcija od strane religijskih institucija dodatno osnažuje etničke granice i produbljuje društvene podjele. Istovremeno, klerikalizacija omogućava kontrolu nad kolektivnom memorijom/pamćenjem i društvenim normama, često oblikujući javnu percepciju i usmjeravajući društvene resurse u skladu s religijskim prioritetima. U kontekstu biopolitičkih strategija mediji u Bosni i Hercegovini djeluju kao ključni alati biopolitike, sudjelujući ne samo u reflektiranju stvarnosti, već i u njenom aktivnom oblikovanju. Uloga medija u polarizaciji društva, širenju propagande i manipulaciji informacijama dodatno učvršćuje biopolitičku kontrolu. Primjeri uključuju propagandne narative tokom rata, ali i postratne medijske strategije koje služe interesima antibosanskih političkih

centara i elita. Mediji također generiraju nove biopolitičke agende, usmjeravajući javni diskurs prema pitanjima koja odgovaraju potrebama vladajućih struktura, dok marginaliziraju teme koje bi mogle otvoriti prostor za demokratizaciju i pomirenje. Osim na makro nivou, biopolitika u Bosni i Hercegovini djeluje i u svakodnevnom životu, kroz kontrolu nad osnovnim društvenim resursima poput zdravstva, obrazovanja i zapošljavanja. Na primjer, pristup ovim resursima često je etnički/politički limitiran, dok su javne politike dizajnirane tako da odražavaju interese dominantnih političkih elita, a ne potrebe građana. Time biopolitika ulazi u sferu svakodnevnog, oblikujući ukupan tok života pojedinaca i kolektiva na naizgled neprimjetne, ali duboko značajne načine. Biopolitika u Bosni i Hercegovini nije samo teorijski koncept već i stvarni mehanizam kontrole koji oblikuje društveni, politički i kulturni život. Od ekstremnih primjera poput genocida, preko institucionalizacije etničkih podjela i klerikalizacije, do suptilnijih oblika kontrole kroz medije i javne politike, biopolitika ukazuje na duboko ukorijenjene strukture moći koje upravljaju životima pojedinaca i kolektiva. U konačnici, biopolitika u kontekstu Bosne i Hercegovine, svega bosanskohercegovačkog ima duboko ukorijenjene strukture moći koje oblikuju društveni, politički i kulturni život. Upravo to *biopolitičko tetoviranje* (Agamben 2004), a koje se ogleda u kontroli nad identitetima, kolektivnim pamćenjem, resursima i svakodnevnom životom, predstavlja složenu i okoštalu prepreku izgradnji i afirmaciji bosanskohercegovačkog društva. Razumijevanje ovih biopolitičkih procesa, kako vanjskih, tako i unutarnjih, ključno je za suočavanje s izazovima koje Bosna i Hercegovina suočava i za pronalaženje puteva prema društvenom blagostanju, održivoj budućnosti i dugoročnoj stabilizaciji.

Biopolitičke strategije uspješno su izvršile najviši nivo kontrole i nad procesima stabilnosti i promjene u različitim sferama/ritmovima života. Biopolitika kreira takve životne ritmove koje Kuvačić opisuje kao: „Ritam života odvija se u znaku neprestanog narušavanja i ponovnog uspostavljanja unutarnje ravnoteže među suprotnim tendencijama. Vječiti nagon za čuvanjem i učvršćivanjem postojećeg u stalnom je sukobu s težnjom za novim, nepoznatim.“ (Kuvačić 1965: 668) Biopolitiku opisujemo i kao raspolaganje životom, ali to nije samo raspolaganje životom, to je mnogo više. Raspolaganje životom u biopolitičkim strategijama postaje i reduciranje života, „povijanje života“ (Kuvačić 1965: 668), i to takvog života koji biopolitičkim procesuiranjem na način i rutinizacije ali i mehanizacije života biva reduciran i udaljen od autentičnosti i slobode. Zapravo biopolitička djelatnost je sušta negacija slobode i života kao takvog, odnosno, „to je takvo povijanje života u pravcu mehanike“ (Kuvačić 1965: 668-669) i to *biopolitičke mehanike života* ili kako je još bolje uočeno u tekstu *O rutinizaciji života*

(Kuvačić 1965), u pitanju je biopolitička tendencija „da se živo rasuđivanje svede na mehaničku rutinu.“ (Kuvačić 1965: 669) U uslovima rutiniziranog života, biopolitički mehaniziranog života, posebno u kontekstu bosanskohercegovačkog iskustva biopolitičke regulacije i biopolitičkih strategija, svjedočimo kako se živa zbilja bosanskog koda, jedinstva i specifičnosti perfidno svodi na mrtve, satanizirane biopolitičke sheme/šeme. Dakle, prisilna, dirigirajuća i disciplinirajuća transformacija pojedinca u dio biopolitičkog mehaničkog sistema, jedan je od sablasnih aspekt biopolitičke regulacije. U tim i takvim uslovima izrasta jedna nova forma racionalnosti, pogubne racionalnosti, prije svega, koju možemo nazvati hipertrofiranom racionalnošću. Hipertrofirana racionalnost prepoznatljiva je po upokorenim formama sopstva u različitim društvenim aspektima života, posebno onim intelektualnim, akademski, političkim i drugim. Rutiniziranjem života, biopolitičkom menanzacijom života, situacijom u kojoj „hipertrofirana racionalnost prerasta u racionalizaciju, to jest ona nije više svojstvo ličnosti nego osobina sistema“ (Kuvačić 1965: 669) svjedočimo svođenju i reduciranju života intelektualaca, političara i drugih na *sopstva poslušnika*, svođenje i reduciranje života intelektualaca na poznavaoce tabela, rokova i isteka mandata/izbora, što je najviša forma ili uzdignuće biopolitičke mehanizacije života u bilo kojem društvu, poretku, a posebno u bosanskohercegovačkom kontekstu. Takav život, upokoreni sopstava, sopstava koja nemaju, odnosno koja su se odrekla i kojima je oduzeta „moć nepokornosti“ (Paić 2006) nije ništa drugo do stanje unakaženih ličnosti i što je najpogubnije trajućeg stanja u kome se „ličnost ... deformira i unakazuje uslijed hipertrofije racionalnosti na račun drugih čovjekovih svojstava.“ (Kuvačić 1965: 669). Naglasimo i to kako je temelj biopolitičke kontrole, a što biva proizvodom i birokratizacije i rutinizacije, psihološka/mentalna/mentalitetna manipulacija kao najviša forma hipertrofirane racionalnosti, a što je u rasporedu moći izmicalo čak i najvećim robovlasničkim uređenjima, i na način generiranih stanja *veselih robota* kako to znakovito Kuvačić opisuje: „U robovskom sistemu dominiraju metode fizičkog nasilja, dok su u suvremenim uvjetima glavna sredstva psihološke manipulacije. Od roba se nije tražilo da dobrovoljno prihvata gubitak slobode, dok suvremeno birokratsko »glajhšaltovanje« polazi od koncepcije »veselog robota«, koji dobrovoljno usklađuje svoje pokrete sa zahtjevima sistema. Bitno je postići da ljudi žele ono, što se od njih očekuje i traži.“ (Kuvačić 1965: 671) Zaključimo kako je biopolitički generirano načelo dobrovoljne poslušnosti temelj biopolitičke kontrole, a da se u kontekstu odnosa ekspertize i slobode treba naglasiti kako „visok nivo racionalizacije i tehnologije ne vodi visokom nivou ni inteligencije ni slobode.“ (Kuvačić 1965: 670), što samo potvrđuje kako biopolitičke strategije reduciraju život na discipliniranu egzistenciju koja je opčinjeno *sretna* i *vesela*, jer je dio sistema u

hipertrofiranim prostorima reduciranja i discipliniranja svekolikog bogatstva života i naših sloboda, moći da budemo i nepokorni. Razumijevanje ovih procesa ključno je za suočavanje s izazovima koje biopolitika postavlja u savremenom bosanskohercegovačkom društvu, ali i za pronalaženje puta ka izgradnji održivog bosanskohercegovačkog društva i države.

Zaključak

Biopolitika predstavlja ključni okvir za razumijevanje savremene političke moći, naročito u kontekstu Bosne i Hercegovine, gdje se historijske i političke stvarnosti isprepliću s normativnim mehanizmima upravljanja životom/životima. Preobražaj strategija moći s dominacije nad smrću na regulaciju i kontrolu života, značajno je transformisao odnose između pojedinca i države, otvarajući prostor za manipulaciju tijelima, identitetima i društvenim normama. U bosanskohercegovačkom društvu, i ratni, ali posebno postratni period karakteriziraju biopolitičke strategije koje oblikuju društvene norme i političke procese, dok istovremeno izazivaju otpor prema novim poćecima i promjenama. Institucionalni i individualni otpori ukazuju na duboko ukorijenjene strahove od destabilizacije postojećih odnosa moći, čime se otežava tranzicija prema održivijem društvenom poretku.

U svjetlu analize totalitarnog multiverzuma biopolitičkih procesa u Bosni i Hercegovini, moguće je ukazati na duboku ukorijenjenost biopolitike u oblikovanju bosanskohercegovačke društvene stvarnosti. Kroz koncept *biopolitičkog tetoviranja* identificirano je kako međunarodni i lokalni faktori uspostavljaju kompleksne mehanizme nadzora, kontrole i manipulacije, ostavljajući trajne tragove na identitetu, kolektivnom pamćenju i političkim strukturama. Biopolitičke procese promatramo i kroz ulogu postdejtonske političke arhitekture koja perpetuira etničke podjele i generira stanje permanentne nestabilnosti.

Biopolitički procesi nisu ograničeni samo na lokalni nivo; oni su neraskidivo povezani s međunarodnim uticajima koji dodatno oblikuju dinamiku moći bosanskohercegovačkog društva i države. Ovi procesi ne samo da reflektiraju globalne biopolitičke prakse, već i oslikavaju specifičan odnos između Bosne i Hercegovine i šireg međunarodnog konteksta. Stoga, razumijevanje biopolitičkih dinamika u Bosni i Hercegovini otvara mogućnost za razvoj strategija koje bi se mogle suprotstaviti totalitarnim tendencijama ovih procesa. Kroz analizu biopolitičkih procesa postaje jasno da politička moć u savremenom društvu više nije isključivo represivna, već normativna i produktivna, usmjerena na oblikovanje života i identiteta građana. Stoga,

razumijevanje biopolitike nije samo akademski poduhvat već i nužnost za sagledavanje stvarnosti u kojoj se politika, život i moć isprepliću. U kontekstu Bosne i Hercegovine, to podrazumijeva ne samo suočavanje s prošlošću već i stvaranje novih okvira za budućnost, u kojoj će se normativna kontrola života transformirati u strategije održivog bosanskohercegovačkog konteksta.

Biopolitika, kao složena mreža moći usmjerena na kontrolu i oblikovanje života, u bosanskohercegovačkom kontekstu poprima ekstremne i paradoksalne oblike. Kroz kombinaciju predmodernih metoda upravljanja smrću i postmodernih tehnika kontrole života, Bosna i Hercegovina se suočava s jedinstvenim izazovima. Rat, genocid i postratne biopolitičke strategije nisu samo uzrokovale fizičku destrukciju, već su duboko promijenile društveni, politički i kulturni pejzaž. Dejtonski sporazum i međunarodne intervencije institucionalizirali su etničke podjele, čineći ih osnovom političkog sistema, dok su unutrašnji i vanjski biopolitički procesi nastavili kontrolirati identitete, resurse i narative.

Kontrola života u Bosni i Hercegovini manifestira se kroz kontrolu i redukcionizam u obrazovanju, medijima, religijskim institucijama i javnim politikama, što za posljedicu ima stravično dehumanizirajuće procese rutinizacije i mehanizacije svakodnevnog života. Ovaj proces vodi ka smanjenju slobode, stvaranju hipertrofirane racionalnosti i deformaciji ličnosti. Biopolitičko *tetoviranje* bosanskohercegovačke stvarnosti odražava se u trajnim mehanizmima kontrole koji onemogućavaju afirmaciju autentičnog bosanskog identiteta i kohezivnog društva.

Za prevazilaženje ovih izazova nužno je razumjeti dinamiku biopolitike kako bi se kreirale strategije koje će promovirati slobodu, društvenu pravdu i održivu bosanskohercegovačku budućnost. Rješenje treba tražiti u afirmaciji i reafirmaciji zajedničkih vrijednosti, kritičkoj analizi postojećih biopolitičkih mehanizama i stvaranju društva koje nije zarobljeno u mreži totalitarne kontrole i podaništva, porobljenih i reduciranih sopstava, već je utemeljeno na znanju, slobodni, solidarnosti, integraciji i poštivanju svih različitosti.

Literatura

1. Agamben, G. (2004). Protiv biopolitičke tetovaže. Meridijani. 21. januar, 2004, 18:36. NP „VREME“ d.o.o. Beograd.
<https://vreme.com/meridijani/protiv-biopoliticke-tetovaze/>.
2. Agamben, G. (2006). Homo sacer: suverena moć i goli život. Zagreb: Arkzin.
3. Esposito, R. (2008). Bíos: Biopolitics and Philosophy. Minneapolis: University of Minnesota.

4. Foucault, M. (1997). Nadzirati i kažnjavati: nastanak zatvora. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
5. Foucault, M. (2006). Istorija seksualnosti. 1, Volja za znanjem. Loznica: Karpos.
6. Foucault, M. (2007). Poredak diskursa: pristupno predavanje na Koledž de Fransu, održano 2. decembra 1970. godine. Loznica: Karpos.
7. Krivak, M. (2008). Biopolitika: nova politička filozofija. Zagreb: Antibarbarus.
8. Kuvačić, I. (1965). O rutinizaciji života [On Life's Routine]. Praxis - Jugoslavensko izdanje, 4-5, 668-675.
9. Lavić, S., Delić, Z., & Osmić, A. (2016). Bosanski prostor znanja: bosanski prostori znanja i obrazovanje pojmova o znanju: između neoliberalne globalizacije i "postkomunističke" tranzicije. *Pregled*, 57(2), 233–238. <http://pregled.unsa.ba/new/images/stories/arhiva/2016/Pregled-2-2016.pdf>
10. Mahmutćehajić, R. (2024). Genocidsko antibosanstvo. Sarajevo: Dobra knjiga.
11. Okić, T. (2010). Politička filozofija Michela Foucaulta: biopolitika kao diskurs moderne. *Sophos*, 3, 97-123. <http://ziink.files.wordpress.com/2008/08/volume-3-20101.pdf>
12. Paić, Ž. (2006). Moć nepokornosti: intelektualac i biopolitika. Zagreb: Antibarbarus.
13. Pandilovski, M. (2015). Bioetika u biotehnološkoj eri. *Kulturološki odgovor. Sarajevske Sveske*, 47/48, 217–228.
14. Petrović, D. (2016). Izbjegništvo u suvremenom svijetu: od politickoteorijskih utemeljenja do biopolitičkih ishoda. Naklada Ljevak.
15. Sofradžija, H. (2010). Biometrija, politika i goli život [Biometrics, politics and bare life]. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, (5-6), 150–160. Fakultet političkih nauka - Univerzitet u Sarajevu.
16. Verdery, K. (1999). The political lives of dead bodies: reburial and postsocialist change. New York: Columbia University Press.
17. Vlaisavljević, U. (2014). Prostor logora i logor u prostoru. U: *Zapisi o totalitarizmu : Zbornik radova sa znanstvenog skupa 2. Dani praktičke filozofije, održanog na Filozofskom fakultetu u Osijeku*, 16. i 17. siječnja 2014. (Str. 143-156)
18. *Zapisi o totalitarizmu: Zbornik radova sa znanstvenog skupa 2. Dani praktičke filozofije, održanog na Filozofskom fakultetu u Osijeku*, 16. i 17. siječnja 2014.
19. Žižek, S. (2004). From Politics to Biopolitics ... and Back. *South Atlantic Quarterly* (2004) 103 (2-3): 501–521. <https://doi.org/10.1215/00382876-103-2-3-501>. Duke University Press.